

d jinam ruske a ukrajinske emigrace v Ceskoslovenske Republice (1918 - 1939).- S. 41; 5. Там само.- S. 18; 5. Tejchmanova S. Dokument o ukrajinské emigraci v mezivalebnem Ceskoslovensku. //Slovansky pfehled. - 1992 - C. 2, S.193; 6. Dokumenty k d jinam ruske a ukrajinske emigrace v Ceskoslovenske Republice (1918 - 1939).- S. 40-42; 7. MuSinka A. Вказана праця.- S. 19; 8. Там само. -S. 19 ; 9. Там само.- S. 19 - 20.

А.В.Войнаровський

ВІДРОДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ПЛАНАХ ПОЛЬСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Впродовж ХХ ст. польське суспільство переживало гострі та болючі епізоди своєї історії, двічі за цей період доводилося відновлювати державність (а якщо врахувати оксамитову революцію 1989 р., то й тричі). В обох випадках відродження держави було безпосередньо пов'язане з світовими війнами. Але ІІ Річ Посполита, що постала в 1918 р., істотно відрізнялась від поновленої після ІІ світової війни у 1945 р. польської держави. Ці відмінності простежуються буквально у всіх сферах суспільного життя - устрої політичної системи, території, національному складі, економіці та інших галузях життя. Проблема відновлення Польщі після другої світової війни до цього часу є однією з актуальних проблем серед істориків та політиків. Виникає багато дискусійних питань щодо ролі СРСР у відновленні державності, політики західних країн та інші питання. Особливої гостроти набирає проблема територіальних змін у повоєнній Польщі та безпосередньо з нею пов'язана національна політика.

Побудова ефективної національної політики, з гарантіями прав та свобод представників нетитульних етнічних спільнот, є необхідним аспектом нормального функціонування будь-якої багатонаціональної держави. Після окупації 1939 р. ІІ Речі Посполитою в повній мірі проявляється вся гострота національних протиріч. Українці та білоруси не беруть участі у військових діях осені 1939 р. проти німецьких військ, в абсолютній більшості голосують за входження до складу УРСР та БРСР. Звичайно ж, це є свідченням гострої кризи довоєнної національної політики польського уряду.

З перших днів окупації розгортається активна боротьба поляків за відновлення держави. В планах всіх політичних сил вона постає в межах 1921р. з можливими територіальними здобутками, але аж ніяк не з втратами. Отже, йдеться мова про відновлення багатонаціональної держави, і відповідно певні перспективи національної політики мають чільне місце в планах політичних сил.¹

Польська влада в еміграції і керівництво Армії Крайової (АК) усвідомлювали, що серед українців, білорусів і литовців домінували антипольські настрої. У той же час ці сили, як представляється, не використовували тих невеликих шансів на розв'язування конфлікту та підтримання діалогу з налаштованими доброзичливо у відношенні поляків українськими та білоруськими політичними силами. Це було необхідно, якщо, як планувалося в Лондоні, після війни поляки й українці збиралися жити в одній державі. Такою державою, на яку продовжував орієнтуватися емігрантський уряд у Лондоні і керівництво АК у країні, мала бути відроджена держава "польського народу".²

Окупація показала необхідність нової програми щодо національних меншостей, що враховувала б ситуацію періоду війни з її поляризацією відносин між народами Польщі. Подібна програма була відсутня як у польського уряду в Лондоні, так і в політичних сил у країні, що орієнтувалися на Захід.

Ці сили розуміли значення національного питання в Польщі. Польський уряд в Лондоні, його делегатура в країні і керівництво АК усвідомлювали, що їхні вимоги повернення до кордонів Польщі на Сході, що вона мала до 1939 р., привели б до збройного конфлікту з українцями та білорусами. Однак ці кола, не пропонуючи будь-якого вирішення питання, обмежувалися лише деклараціями загального характеру про права національних меншостей." При цьому позначилися протиріччя між концепціями збереження нації я ьної

держави в Польщі і принципом рівноправності, що проголошувався, для інших національностей в-країні.

З цього погляду суперечливою є декларація 1944 р. Ради національної єдності - підпільного парламенту, що складався з 4-х партій, які підтримували лондонський польський уряд. У ній говорилося про "польські завдання у війні". У частині, присвяченій національним меншостям, було позначено, що визнання їхніх прав після війни прямо залежало від їхньої вірності державі і позитивному ставленню до прав та інтересів польського народу, що автоматично ставило поляків у домінуючу позицію стосовно інших народів. До того ж, постановка питання таким чином відразу налаштувала представників національних меншин проти політики польського підпільного уряду.⁴

Лондонський польський уряд і партії, що діяли в підпіллі в країні, використовували загальні популістські гасла, що не відповідали сформованим реальностям того часу. У той же час такі партії як партія польських соціалістів намагалися відповісти на це та інші питання щодо національних меншостей. Відступивши від проголошеного ними ще до війни гасла надання автономії меншостям, вони почали зв'язувати ідею вирішення національного питання з демократизацією життя і реалізацією планів політичного самоврядування в країні, де національним меншостям повинна була бути надана повна і рівна участь у рамках польської національної держави. Таку ж позицію в питанні про національні меншості займав і людовський рух.⁵ Таким чином, все зводилося до банальних декларацій, які викликають лише відразу та недовіру до даних політичних сил у представників національних меншин.

Партія національних демократів і у воєнний час не змінила своїх поглядів з цього питання. З погляду ендеків, як їх називали, методами вирішення цього питання в післявоєнній Польщі повинні були стати колонізація районів, на котрі буде поширюватися територія країни, здійснення полонізації, обмеження цивільних прав ряду народів (заборона для німців і євреїв володіти землею).⁶ Тобто, дана політична сила обрала чіткий вектор національної політики етноцентризму, з відповідними силовими методами.

Після червня 1941 р. відбулася стрімка еволюція підходу польських комуністів до національних проблем: вони стали предметом їхньої пильної уваги. Слова "народ", "нація" були рідкістю в документах міжвоєнної партії польських комуністів - КПП. У документах Польської робітничої партії ці слова перетворилися в основні категорії і потіснили всі інші класові і соціальні поняття. "...Метою всіх польських патріотів є значне збільшення ролі і значення польського народу у загальному фронті боротьби проти гітлеризму... Це питання не тільки нашого національного самопочуття", - писав польський комуніст А.Лямпе в 1942 р.⁷ Але серед настроїв рядових представників ППР часто домінувала думка про необхідність збереження держави в кордонах 1939 р., особливо активно її підтримували польські комуністи, котрі були мешканцями західноукраїнських земель.

Звісно ж, не потрібно забувати, що "рішуча" позиція польських комуністів здебільшого формувалася в Москві. Свідченням цьому є декларація Союзу Польських Патріотів, опублікована в Москві, де визначалися суспільно-політичні засади діяльності польських лівих сил в СРСР. В одному з розділів декларації було поставлено мету "засипати штучно створену прірву між польським народом та українським, білоруським і литовським народами", відмовившись від тих земель, що історично належать українцям, білорусам, литовцям.⁸

Вже в першій програмній відозві Польської робітничої партії в січні 1942 р. національна фразеологія в країні вийшла на перший план, а згодом початку домінувати в партійній публіцистиці. "Думка народу", "народ зрозумів", "ворог народу" - от система цінностей, якими у своїх партійних матеріалах оперували комуністи. Варто погодитися з тим, що такий поворот був у значній мірі тактичним ходом, а не відображенням радикальної переоцінки цінностей і відмовою від інтернаціоналістичної класової ідеології. Якщо для частини комуністичної еліти зміна фразеології була усього лише камуфляжем, необхідним в умовах боротьби польського народу проти німців, то багато польських комуністів сприйняли її як 'реальність і почали осмислювати дійсність у національних категоріях.

Комуністична "народна Польща", про яку багато говорилося, повинна була бути мононаціональною державою. Особливо виділяли цей факт комуністи, що перебували в період війни в СРСР.⁰ І саме цей аспект стане основною суперечністю у відносинах між підпільним польським урядом та польським комуністичним підпіллям. Ініціаторами концепцій національно-територіального повоєнного устрою виступлять представники цих двох основних політичних сил.

При цьому польські комуністи враховували негативний досвід міжвоєнного періоду у вирішенні питання про національні меншості, слабку суспільну підтримку власної партії в польському суспільстві. Усе це переконувало ППР у небажаності присутності великих непольських національних анклавів - німців на заході країни - на територіях, що повинні були відійти до Польщі після війни, і українців та білорусів - на сході. А ще потужнішим аргументом була "доброзичлива" протекція радянського керівництва з відповідними настановами про розширення польської держави на Захід, до споконвічних земель, та вияв доброї волі по відношенню до українського та білоруського населення на Сході і визнання його прав на самовизначення.¹¹

Компактне проживання національних меншостей, особливо вищезгаданих, могло привести до суспільної дестабілізації, ускладнити керівництво суспільством і країною в цілому, перешкодити консолідації комуністичного режиму.

Проблема однонаціональності чітко прозвучала вустах провідного комуністичного теоретика А.Лямпе, який оперував поняттям "національного принципу при побудові держави". Так, у статті "Воля нероздільна" він стверджував: "Написавши на наших прапорах гасло волі і незалежності Польщі, прагнучи до об'єднання і відродження польського народу у власній державі, дотримуючи принципу, що долю польського народу і польської держави повинний вирішувати польський народ, ми разом з тим виступаємо на підтримку волі, незалежності і національного об'єднання братерських сусідських народів".

Постулат "об'єднання польських земель", зрозумілий як "посилення польського духу на заході країни і на Балтиці", широко розглядався в програмних матеріалах комуністів польської стрілецької дивізії ім. Т.Костюшко в жовтні 1943 р. У них говорилося, що "зовнішня політика повинна забезпечити Польщі стабільне існування як національної держави, тобто держави, що об'єднує у своїх кордонах усіх поляків і в той же час не прагне поширити своє панування на інші народи". Крім того, у цих документах комуністи конкретизували питання про території, що повинні були, на їхню думку, увійти до складу польської держави після війни: "Споконвічні польські землі - Сілезія, Вармія, Мазури. Східна Пруссія перестане бути бастионом німецького імперіалізму на сході країни. Над Одером устане польська прикордонна варта".¹³

Польські комуністи, що діяли в країні в підпіллі, робили менший акцент у своїх заявах на моноетнічний характер післявоєнного польського суспільства. Ця обережність була зумовлена умовами збройної боротьби в Польщі, де головним ворогом для всіх національностей виступали гітлерівці, і комуністи розширювали коло своїх прихильників за рахунок представників національних меншостей, як це було з євреями.¹⁴

Особливо на початку, у першій програмній відозві ППР, підкреслювалося, що в Польщі, за яку вони борються, "буде рівність і братерське співіснування всіх народів". У першій партійній декларації "За що ми боремося" проголошеній у квітні 1943 р. про це, щоправда, не згадувалося. В іншій листопадовій декларації були представлені в розгорнутому виді два принципових положення - питання про "об'єднання польських земель" і проблема рівноправності громадян, незалежно від їхньої національності. У декларації говорилися: "Усі польські землі повинні бути включені в польську державу... На заході країни і на Балтиці ми знову повинні знайти етнографічні польські землі... На сході країни на землях, століттями населених етнічною українською і білоруською більшістю, польський народ, дотримуючись принципу права націй на самовизначення, не може відмовити братерському українському і білоруському народам у праві визначити свою державну приналежність відповідно до волевиявлення народу".^{11 15} Одночасно наголошувалося:

"Громадяни держави трактуються однаково поза належністю до їхньої національності. Польська національність не може бути привілеєм стосовно тих національним меншості, які живуть на території польської держави."¹

Згодом друге положення пропало з програмних документів ППР. Воно було відсутнє в Маніфесті демократичних соціально-політичних і військових організацій (15 грудня 1943р.), у декларації Крайової Ради Народової (1 січня 1944 р.) - підпільного органа влади лівих сил у країні, у Маніфесті Польського комітету національного звільнення (1944р.). У них мова йшла про повернення Польщі до територіальних володінь Речі Посполитої. Але активна позиція радянського керівництва змусила польських комуністів виступити з пропагандою моноетнічної держави.¹⁷

Далеко не останню роль у формуванні території польської держави та відповідної національної політики відіграло ставлення урядів Великобританії та США до даного аспекту в планах політичної еліти Польщі в еміграції. На даному етапі урядові кола Великобританії та США були, в першу чергу, зацікавлені в підтриманні доброзичливих стосунків з СРСР для найшвидшого здобуття перемоги над Німеччиною, а тому польське питання розв'язувалося з урахуванням радянських інтересів та ігноруванням інтересів польської еміграції. Черчілль неодноразово закликав Миколайчика та інших польських діячів в еміграції піти на поступки радянському керівництву щодо західноукраїнських та західнобілоруських земель і саме через непоступливість у цих питаннях він неодноразово йому дорікав. Адже саме така політика польських емігрантів та діячів польської підпільної держави, з точки зору Черчілля, спонукали Сталіна розпочати формування Люблінського уряду.

Розглянувши позицію польських політичних партій в реалізації національної політики, можна зазначити наявність таких тенденцій. Фактично жодна з політичних сил не врахувала негативних наслідків попередньої політики по відношенню до національних меншин (протистояння між УПА і АК, негативне ставлення литовців і білорусів до поляків, антисемітизм поляків) і продовжували традиційні підходи, підкреслюючи при цьому зверхність становища поляків як титульної нації. Якщо й були спроби побудови нових підходів, то найчастіше все полягало в проголошенні популістських гасел в контексті здійснення загальної демократизації польського суспільства. Відсутність у польських політичних сил єдиних поглядів на розв'язання національного питання демократичним шляхом, забезпечення права національних меншин лише посилювало внутрішні суперечності та сприяло посиленню радянського тиску. Таким чином, це був один із тих факторів, що сприяли встановленню тоталітаризму радянського зразка в Польщі. З іншого боку, збіг згаданих вище тенденцій зумовив національний моноетнічний склад та територіальні межі сучасної Польщі, а також включив українців, білорусів, литовців до їх держав. Звичайно ж, всі ці події під час їх перебігу були доволі болючими, зумовили масові переселення, які стали трагічною сторінкою в житті поляків, українців, білорусів і навіть в наш час оцінюються неоднозначно та суперечливо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Dybkowska A., Zaryn J., Zaryn M. Polskie dzieje. - Warszawa, 1994. - S.258;2. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян XX ст. Курс лекцій. - К., 1996. - С.174; 3.Валихновский Т. В борьбе с реакционным подпольем. - К., 1984. - С.85; 4.Stronski H. Od konfrontacyi do strategicznego partnerstwa. // Kronika - 2001 - № 34. - S.11;5.Szepanski J. Polskie losi. - Warszawa, 1993. - Б.97;6.Там само - Р.194;7.Валихновский Т. В борьбе с реакционным подпольем. - К., 1984. - С.83;8.Зуев Ф. Польша в 1939-1952 гг. - М., 1953. - С.49; 9.Никольский В. Заметки офицера разведки. Польша 1944-1945 гг.//Новая и новейшая история. - 2000. - № 1.- С.29;10.Носкова А. Судьбы польского народа.// Социологические исследования. - 1995. - № 3. - С.43;11.СССР-Польша. Механизмы подчинения.1944-1949 гг. Собрание документов. - М., 1995. - С.8;12.0chonski J. Ts'arodzeni systemi // Kronika Polski. - 1998. - № 35 - S.2-3.;13.Зуев Ф. Польша в 1939-1952 гг. - М., 1953, - С.28;14.Восточная Европа в документах российских архивов.1944-1953 гг. - М.-Новосибирск, 1997. - С.67;15.0chonski J. Narodzeai systemi.//Kronika Polski. - 1998. - № 35 - 8.3;16.Валихновский Т. В борьбе с реакционным подпольем. - К., 1984. - С.89;17.СССР-Польша. Механизмы подчинения.1944-1949 гг. Собрание документов. - М., 1995. - С. 119; 18. Mikolajczyk S. Polska zgwazona. - Tlum, 1989.-S.73.